

ידיעות על שומרונים בספרי נוסעים נוצרים מן המערב מן המאה הי"ד ועד סוף המאה הי"ח

נתן שור

ספרי נוסעים מן המערב הנוצרי על מסעותיהם בארץ-ישראל עשויים לעזור בהארת ההיסטוריה של העדה השומרנית בתקופה שבין מסעי-הצלב והמאה הי"ט.¹ עד כה מיעטו היסטוריונים להשתמש בעדויות היסטוריות אלה,² להוציא את אֶזְכּוֹרוֹ, פה-ושם, של נוסע נוצרי אחד: פיאטרו דלה ואלה (Pietro della Valle), איטלקי שביקר בארץ-ישראל בשנת 1616. אך לא רק פיאטרו דלה ואלה ראוי שיזכירוהו, לפי שנוסעים רבים אחרים ביקרו בארץ-ישראל לפניו וגם אחריו, ובכתביהם יש משום תרומה להארת השומרונים ותולדותיהם במשך מאות שנים. להלן נביא את שמותיהם של אחדים מן הנוסעים, ואף נמסור קטעי תרגום מכתביהם הנראים חשובים לענייננו. כנקודת-מוצא מן הדין לפתוח בדבריהם של בנימין מטודלה ושל הגיאוגראף המוסלמי אל-דימשקי. בנימין מטודלה³ מוסר בשנת 1174 לערך על 1,000 שומרונים בשכם, על 300 באשקלון, על 200 בקיסריה ועל 400 בדמשק, כלומר על אוכלוסייה של כ-1,700 שומרונים בסך-הכל. אל-דימשקי⁴ מזכיר, בראשית המאה הי"ד, כ-1,000 שומרונים בארץ-ישראל, 'מתוך לשכם'.

1 תודתי נתונה למר בנימים צדקה על תוספותיו הערותיו.

2 ראה, למשל: י' בן-צבי, ספר השומרונים, ירושלים תשל"ו; ל"א מאיר, 'קיום לביבליוגרפיה על השומרונים', ארץ-ישראל, ד (תשט"ז), עמ' 252-268.

3 מסעות בנימין מטודלה בארץ-ישראל ובסוריה: א' יערי, מסעות ארץ-ישראל, תל-אביב תש"ו, עמ' 33, 37, 38, 44, 46. יערי בדעה שמדובר בבתי-אב, כלומר במקרה זה צריך היה להכפיל את המספרים האלה ב-4. אך לגבי השומרונים נראית לנו יותר דעתו של מונטגומרי שמדובר בנפשות. ראה: J.A. Montgomery, *The Samaritans*, Philadelphia 1907, p. 137

4 M.A.F. Mehren, *Dimashki*, St. Petersburg 1866, p. 200

1. וילהלם פון בולדנסלה (Wilhelm von Boldensele).⁵ נזיר גרמני, שביקר בארץ-ישראל בשנים 1332–1333. הוא מוסר:

גרה כאן [בשכם] עדה מזורה של אנשים הנקראים שומרונים. דיניהם אינם כדיני הנוצרים או היהודים, ואף לא כדיני המוסלמים או הפאגאנים. אמנם הם מאמינים באֵל אחד, אך תורתם ופולחנם מזורים. הם רואים עצמם כנבחרי אלוהים. אף בלבושם הם נבדלים משאר תושבי הארץ; הנוצרים חובשים עטיפת-ראש צהובה, המוסלמים — לבנה, היהודים — כחולה, והשומרונים עוטפים את ראשיהם בבד אדום.⁶

2. ניקולו פוגיבונסי (Niccolo Poggibonsi).⁷ נזיר איטלקי, שביקר בשכם ובסבסטיה בשנת 1347. הוא אינו מזכיר את השומרונים בשכם, אך הוא מוסר שסבסטיה, היא שומרן העתיקה, חרבה ויושבים בה רק 'טרקנים בחדים ושומרונים בחדים'. בידעה זו יש משום חידוש, לפי ששיבת שומרונים בסבסטיה לא נודעה מכל מקור אחר. הוא הזכיר גם שומרונים בין העדות שבקאהיר (בה ביקר בשנת 1349).

3. סימונה סיגולי (Simone Sigoli).⁸ תושב פירנצה, שביקר בארצות-המזרח בשנת 1384. הוא מוסר על שומרונים באלכסנדריה.

4. ד'אנגליר (Seigneur d'Anglure).⁹ אציל צרפתי, שביקר בארץ-ישראל בשנת 1395. את ביקורו בעזה הוא מסכם במלים אלה: 'בעזה יש רחוב אחד המאוכלס על-ידי סוג של כופרים הנקראים שומרונים. כפי שנאמר לנו, מהם אין בכל העולם, לפי המשוער, אלא אלף נפש'. הוא מזכיר גם את הטורבאנים האדומים שלהם. אלף הנפשות שהזכיר מספרם מקביל לדברי בנימין מטחלה.¹⁰ המספר כי זה היה מספרם של השומרונים בשכם, ולנאמר אצל דימשקי¹¹ שמספר השומרונים בארץ-ישראל, מחוץ לשכם, היה כמספר זה. 'בן-צבי ציין שבתקופתו של צאלח אלדין נזכרו כאלפיים משפחות שומרוניות ובתקופת הכיבוש העות'מאני — חמש-מאות משפחות.¹² אך

5 F. Khull, *Zwei Deutcher Ordensleute Pilgerfahrten nach Jerusalem*, Graz 1845, pp. 40, 41; R.

Röhricht, *Bibliotheca geographica Palaestinae*, Jerusalem 1963

6 קטע זה מופיע, כמעט ללא שינוי, גם בספרו של ג'ון מונדוויל (John Mandeville), אביר אנגלי, שטען כי ביקר

בארץ-ישראל בשנת 1322 (ראה, למשל, עמ' 72, 73, של מהדורת Pollard, משנת 1900), אך זוהי למעשה קומפילציה צרפתית מאוחרת יותר ולא תיאורו של נוסע ממש. ראה על כך: M. Labib, *Pèlerins et voyageurs au Mont Sinai*, Cairo 1961, pp. 36–40; M. Letts, *Sir John Mandeville – The Man and his Book*, London 1949, pp. 34–40

7 Fra Niccolo of Poggibonsi, *A Voyage beyond the Seas*, Jerusalem 1945, pp. 62, 89

8 Simone Sigoli, *Viaggio al Monte Sinai*, Milano 1865, p. 83

Frenscobaldi, Gucci & Sigoli, Jerusalem 1948, p. 162

9 *Le Saint voyage de Jherusalem du Seigneur d'Anglure*, public par Bouvardot & Longnon, Paris

10 דימשקי, עמ' 232. מקור זה מהכר אצל: ' ברסלבסקי, לחקר ארצנו, תל-אביב תשי"ד, עמ' 136.

11 לעיל, הערה 3, שם.

12 לעיל, הערה 4, שם.

12 בן-צבי (לעיל, הערה 2), עמ' 31.

ידיעות על שומרונים בספרי נוסעים נוצרים מן המערב

ייתכן שאלה מספרים מוגזמים, בייחוד נוכח המספרים הקטנים בהרבה שמביאים ספרי המסים התורכיים במאה ה־17, המובאים להלן.

5. גילברט דה לאנווי (Guillebert de Lannoy).¹³ אציל בלגי, המספר על מקום-תפילה שומרוני בשכם, בשנת 1421.

6. אלמוני.¹⁴ נזיר פראנציסקאני ששמו לא נשתמר, המוסר ברשמי ביקורו בארץ-ישראל בשנת 1427 כי השומרונים חובשים טורבאן אדום.

7. ברטראנדון דה לה ברוקיייר (Bertrandon de la Brocquière).¹⁵ יועצו של דוכס בורגונדיה שביקר בעזה בשנת 1432. הוא מספר על שומרוני זקן שטיפל בו בזמן מחלתו, והודות לתרופות שנתן לו הפיג ממנו את חומו.

8. פאול וולטר מגוגלינגנס (Paul Walther Guglingensis).¹⁶ נזיר גרמני, שביקר בעזה בשנת 1483. הוא מוסר על עדה שומרנית במקום. על השומרונים הוא כותב שהם 'אחדים', ומטפחות-הראש שלהם אדומות. כן מספר הוא על יהודי המקום, ש'מספרם רב' והם שונאים את השומרונים.

9. פראנציסקו סוריאנו (Francesco Suriano).¹⁷ נזיר איטלקי-פראנציסקאני (פעמיים עמד בראש הכנסייה הפראנציסקאנית בארץ-ישראל). הוא מוסר על ביקורו בהר-גריזים בשנות השמונים של המאה ה־17:

קדושה דבקה במקום עד היום הזה. נלקחנו בחשאי אל ההר, מחשש השומרונים המגיעים לשם רק פעם אחת בשנה כדי להקריב קורבן. ואז, כולם, גברים ונשים, הולכים יחפים, בגלל קדושת המקום.

10. מקורות יהודיים: האלמוני מקנדיה, משולם מוולטירה ועובדיה מברטנורא. מתקופה זו עומדים לרשותנו מספר מקורות יהודיים מעניינים, שאפשר להשתמש בהם לשם השוואה.

13 *Voyages et Ambassades de Ghillebert de Lannoy*, Mans 1840, p. 61. ריריכט, מס' 276.
14 "Libellus descriptionis Terrae Sanctae, Franciscani anonimi", ריריכט, מס' 295. יצא לאור בקובצי *Le Missioni Frnacescane in Palestina*, ד', 1894, עמ' 516.
15 "The Travels of Bertrandon de la Brocquiere", בקובץ: T. Wright, *Early Travels in Palestine*. London: 1848, p. 291. ריריכט, מס' 299.
16 *Fratri Pauli Waltheri Guglingensis Itinerarium* (M. Sollweck), Tübingen 1892, p. 191 (לא מופיע בריריכט).
17 Francesco Suriano, *Treatise on the Holy Land*, Jerusalem 1949, p. 152. ריריכט, מס' 411.

אלמוני, איש קנדיה,¹⁸ מוסר בשנת 1473 על ארבע משפחות שומרוניות בעזה, ומדגיש כי אין שומרונים באלכסנדריה.¹⁹ משולם מוולטירה²⁰ מספר בשנת 1481 כי יש שלושה בעלי-בתים שומרונים בעזה. גם הוא מדגיש כי אין שומרונים באלכסנדריה²¹ וכי יש במצרים כולה 50 בעלי-בתים שומרונים.²² רבי עובדיה מברטנורא²³ כתב באיגרת משנת 1488 כי יש בעזה שני בעלי-בתים שומרונים, ובמצרים — 24.50. לאור הנאמר לעיל אפשר אולי להניח שכולם ישבו בקאהיר. מצבם החומרי היה טוב מאד, לדבריו, והיה טוב יותר ממצב הקראים והיהודים.²⁵

11. מרטין קבטניק (Martin Kabatnik).²⁶ נוסע צ'כי. הוא מוסר בשנת 1493 על שומרונים בשכם. הוא מזכיר גם שומרונים במצרים,²⁷ בלי לציין באיזו עיר. הוא מדגיש כי הם חובשים טורבאנים אדומים.

12. ברתולומיאו סאלינאקו (Bartholomeo Salignaco).²⁸ משפטן צרפתי שעבר בשירות האפיפיור. ביקר בארץ-ישראל מיד לאחר הכיבוש התורכי (בשנת 1518, כנראה), והותיר בכתובים תיאוריהן של עדות שונות, לרבות השומרונים.

13. גיום פוסטל (Guillaume Postel).²⁹ היסטוריון ואסטרונום צרפתי. בשנים 1535 ו-1549 ביקר בארץ-ישראל, והזכיר שומרונים בשכם.

14. מיפקדים תורכיים מן המאה ה-17.³⁰ מקורות ראשוניים במעלה לענייננו הם המקורות התורכיים, שאמנם חורגים לכאורה מן המסגרת הפורמאלית של המאמר. מן המאה ה-17 נשתמרו אחדים מספרי המסים שניהלו השלטונות התורכיים. הם מחולקים לפי ערים ולפי עדות, ומונים ראשי בתי-אב וגם רווקים משלמי מסים. עשרים וחמישה ראשי בתי-אב שומרונים נזכרים בעיר עזה במיפקד משנת 1525/6; במיפקד משנת

18 מסעות אלמוני איש קנדיה: יערי (לעיל, הערה 3), עמ' 116.

19 שם, עמ' 122.

20 מסע משולם מוולטירה בארץ-ישראל בשנת רמ"א, התצאת א' יערי, ירושלים תש"ט, עמ' 64.

21 שם, עמ' 48.

22 שם, עמ' 57.

23 איגרת ר' עובדיה מברטנורא מירושלים לאביו: א' יערי, אגרות ארץ-ישראל, תל-אביב תש"ג, עמ' 125.

24 שם, עמ' 118.

25 שם, עמ' 121.

26 Martin Kabatnik, *Cesta do Jerusalema*, Praha [n.d.], רידיכט, מס' 431.

27 שם, עמ' 24, 25.

28 Bartholomeo Salignaco, *Itinerarium Terrae Sanctae*, Paris 1525, p. XXXII, a, b.

29 Guillaume Postel, *De Universitate*, Lugduni Batavorum 1635, p. 124.

30 ב' לואיס, 'ארץ ישראל ביובל הראשון לשלטון העותמאני — על פי פנקסי הקרקעות העותמאניים', ארץ-ישראל (תשט"ז), עמ' 174.

1533/5 נזכרים 15 ראשי בתי-אב ובמיפקד משנת 1548/9 נזכרים 18 ראשי בתי-אב שומרונים בעזה.

בשכם מוזכרים במיפקד משנת 1533/5 29 ראשי בתי-אב שומרונים ו-4 רווקים, ובמיפקד משנת 1548/9 — 34 ראשי בתי-אב ורווק אחד.

במיפקד משנת 1596/7³¹ נזכרים רק 8 ראשי בתי-אב שומרונים בעזה, ו-20 בשכם. למרבה ההפתעה נזכרים גם 5 ראשי בתי-אב שומרונים בצפת.

מקובל להכפיל את מספר ראשי בתי-האב ב-5 כדי לקבל את כלל הנפשות. נראה לנו שריאלי יותר להכפיל את מספר ראשי בתי-האב ב-4. אך יש להניח כי היו תושבים נוספים (אלמנות ויתומים, למשל) שלא שילמו מסים ולכן לא נכללו במיפקד. על כן ההכפלה ב-5 תיתן מספר הקרוב לאמת, כולל אותם תושבים שלא באו במניין. כך עולה שבעזה נע מספר השומרונים בין 90 ו-125 נפשות בחצי הראשון של המאה ה-17 וירד עד ל-40 נפשות בסוף המאה. בשכם היו בין 150 ו-170 נפשות בחצי הראשון של המאה ה-17, ומספרם ירד ל-100 בסופה של המאה.

15. פאנטליאון ד'אביירו (Pantaleon d'Aveyro)³². נזיר פורטוגזי, שביקר בשנת 1565 בשכם ובדמשק, הוא מוסר כי השומרונים שבמקומות אלה נוהגים לפי מנהגי הארץ, אך להבדיל מאחרים הם חובשים תרבושים אדומים. הוא מספר גם על הנוהג של השומרונים להקריב קורבנות-בהמה ועל שנאתם ליהודים.

16. לודוויג פון ראוטר (Ludwig von Rauter)³³. נוסע גרמני, המוסר בשנת 1568 על שומרונים בשכם, בקאהיר, בדמשק וב-Drosa (ואולי כוונתו לעזה). הוא מספר כי שמע שאין מספרם הכולל של השומרונים עולה על 1,000. לדבריו, אסור להם להתיישב בירושלים. מנהגי השבת ובריית-המילה הנהוגים אצלם דומים לאלה של היהודים, אך יש הבדל בין דתם ודת היהודים. הם חובשים, לדבריו, צעיפים אדומים וצבעוניים.

17. סאלומון שווייג'ר (Salomon Schweigger)³⁴. נוסע גרמני. בשנת 1581 הוא מזכיר מוכסים יהודים שדרשו ממנו ומבני-חבורתו מס בשכם. ייתכן כי כוונתו לשומרונים, מאחר שמקובל על נוסעים מערבים לקרוא לשומרונים 'יהודים' ומשום שהנסך ראדו'יביל (ראה להלן) מזכיר במפורש שנתיים לאחר-מכן מוכסים שומרונים בשכם.

31 W.D. Hütteroth & K. Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century*, Erlangen 1977, pp. 52, 53

32 *Itinerario de Terra Santa... compose par Frey Pantaleam d'Aveyro*, Lisboa 1723, pp. 429-439, 477
ריריכט, מס' 700. מקור זה הזכיר: נ' סלושץ, 'הישוב בא"י ובסוריה במאה ה-17', ספר מויא, ירושלים 1934, עמ' 330, 337.

33 Röhricht & Meisner, *Deutsche Pilgerreisen nach den heiligen Lande*, Berlin 1880, pp. 441-442
ריריכט, מס' 746.

34 Salomon Schweigger, 'Beschreibung der Reyss von Constantinopel nach Jerusalem.' *Reyssbuch des Heiligen Landes*, II, Frankfurt a M. 1609, p. 125. ריריכט, מס' 777.

18. ניקולאי כריסטוף ראדז'יביל (Nicolay Christoph Radzivil).³⁵ מחשובי הנסיכים הפולנים-ליטאים בדורו, שביקר בשכם בשנת 1583. הוא מזכיר את השומרונים, שהם נימולים וחובשי מצנפות אדומות, אך דתם שונה משל היהודים. הוא פגש שניים מהם המשמשים כמוכסים.

19. יוהאן ואן קוטוויק (Johann van Kootwyck).³⁶ משפטן הולנדי. בשנת 1596 הוא מזכיר את השומרונים החיים בשכם. אין הם מתחתנים עם יהודים.

20. פרנסוא דה ברבס (Francois de Brèves).³⁷ שגרירה של צרפת בקושטא. ביקר בשנת 1604 בארץ-ישראל והגיע לעזה לשם ניהול שיחות עם הפחה המקומי. ספרו נכתב על-ידי מזכירו האלמוני אך יצא לאור בשמו של השגריר עצמו. נמסר בו על פגישה עם שני שומרונים ברמלה. הם חבשו טורבאנים אדומים. הם לא היו מבני המקום אלא באו מעזה, וסיפרו כי בעזה יושבים 15 משפחות שומרוניות. אנשי רמלה סיפרו כי השומרונים מאמינים באמונות-תפלות: אין הגברים מוכנים לבוא במגע עם נשותיהם במשך ארבעים יום לאחר הלידה. הם עולים לירושלים לרגל עסקיהם, אך אין הם מוכנים לבלות שם לילה, מחשש מיתה. כשמת אחד השומרונים — סוגרים את ביתו על כל פתחיו, אך משאירים פתח אחד שדרכו תוכל לעלות נשמתו השמימה.

21. הנרי דה באובו (Henry de Beauvau).³⁸ אציל צרפתי, שביקר בעזה בשנת 1604. הוא מוסר את התיאור המקיף והחשוב ביותר על השומרונים, מכל המצויים בכתבי הנוסעים שלפני המאה ה"ט. להלן תרגום דבריו במלואם:

היהודים כאן מספרם קטן ואיננו עולה על תשעים. שומרונים יש עוד פחות, רק חמישה-עשר גברים עם משפחותיהם, ובמקום שיתרבו — מספרם מתמעט והולך בהתמדה. בכל הלבנט אין יותר ממאתיים וחמישים, עם משפחותיהם. המדובר בראשי-משפחות ומהם ארבעה בדמשק, עשרה בקאהיר, והשאר — חמישים — בעיר שומרון.³⁹

להלן פרטים על דת השומרונים ופולחנם: הם מאמינים בספר-התורה, ובדומה ליהודים הם מכנים את הכוהנים שלהם בשם 'רבי', ואף נימולים כמו היהודים. הם אינם אוכלים פרי שלם,

35 Jüngst geschehene Hierosolymitanische Reyse und Wegfahrt, des Durchlauchtigen Hochgeborenen Reysbuch des Heiligen Landes. II. 'Fürsten und Herren Nicolai Christophori Radzivil' Frankfurt a M. 1609, p. 155. ריריכט, מס' 787.

36 *Itinerarium Hierosolymitanum et Syriacum, Auctore Joanne Cotovico*, Antverpiae 1619, p. 337. ריריכט, מס' 839.

37 Monsieur de Brèves, *Relations des Voyages tant en Grece, Turquie et Egypte...*, Paris 1628, pp. 104, 105. ריריכט, מס' 899.

38 *Relations Journaliere du voyage du Levant, fait et descrit par... Henry de Beauvau*, Toul 1608, pp. 144–146. ריריכט, מס' 898.

39 הכוונה בוודאי לשכם.

ולא פרי שהוכן באופן מלאכותי, ולא כלאיים. בימי חגיגה הפסח הם צולים עגל, והם מכסים את גופם ורוחצים עצמם באפר של אותו העגל. הם עושים זאת כדי לכפר על חטאיהם. השומרונים הנוטים למות, שוכבים בחורץ, ללא גג, כדי לאפשר לנשמתם לעלות לשמים. הם אינם נוגעים במתיהם, אלא אחרים קוברים אותם. הם אינם אוכלים מאכל שבני דת אחרת נגעו בו. אם מישהו מבני דתם אכל בהסתר חתיכת־בשר, הם משליכים את שארית הבשר החוצה, כאילו היתה זו טומאה. באשר לבגדיהם, הם לובשים אותם רק לאחר שהניחו אותם בתוך ארגז סגור היטב, ששום דבר לא יוכל לחדור לתוכו, ואת הארגז הם טובלים שבע פעמים במים. מישהו סיפר לנו שהם שמים גם יונה בתוך הארגז, לצורך פולחן, ועל היונה הם אומרים שהיא כביכול, היונה מתיבת נוח.

לבד מזאת, הם אנשים די פקחים ואמידים, אין הם שולחים ידם בכל מלאכה וגם לא בעסקים אחרים בעזה, פרט לעבודות לבלרות אותן הם עושים לפחה ולאתרים. בגדיהם שונים מבגדיהם של בני־המקום; לבושם וכובעיהם אדומים והכובעים עגולים. הם גברים יפים ותמירים, ואינם מתחתנים אלא עם בנות עדתם; ואפילו יהיה מספר לידותיהם גדול, עדיין מספרם הכללי הולך ופוחת.

מעניין להשוות את הנתונים הסטטיסטיים הנמסרים אצל באובו לנתונים המופיעים במחברות משלמי המסים. בעזה שוב ירד מספרם מ־20 בתי־אב בשנת 1596/7 ל־15 בשנת 1604; ובשכם יש עלייה תלולה — מ־20 ל־50. אולם באובו לא ביקר בשכם, וייתכן אפוא שהמספר שנודע לו מוגזם. לפי מחברות המסים של עזה מתקבל הרושם שכל המשפחות השומרוניות שילמו מסים — עובדה המסייעת לדבריו של באובו, המוסר על מצבם הכלכלי המניח את הדעת. לעומת זאת, מחיבור מספריהם של ראשי בתי־האב המוזכרים אצל באובו (ארבעה בדמשק, עשרה בקאהיר, חמישה־עשר בעזה וחמישים בשכם), מתקבל סכום כולל של שבעים ותשע בתי־אב, ולא מאתיים וחמישים, כדבריו. יש להניח שהמספר שבעים ותשע בתי־אב, הוא הנכון יותר בתקופתו, ואף הוא גדול מדי בשל ההגזמה האפשרית במספר תושבי שכם. עיסוקם של השומרונים בעבודות לבלרות מקבל אישורו מדברי סטפאן שולץ בשנת 1754 (ראה להלן).

22. ג'ורג' סנדיס (George Sandys).⁴⁰ משורר אנגלי (תרגם את אובידיוס לאנגלית). שמע בזמן ביקורו בארץ בשנת 1611 מפיו של סוחר תושב המזרח כי השומרונים הגרים בדמשק עולים כל שנה לרגל לשכם, ושם הם סוגדים לעגל.

23. פיאטרו דלה ואלה (Pietro della Valle).⁴¹ בן למשפחה מיוחסת ברומא, שביקר בארץ־ישראל ובדמשק בשנת 1616. במסעותיו ניסה לרכוש כתבי־יד שומרונים ולהעבירם

⁴⁰ George Sandys. *A Relation of a Journey begun An. Dom. 1610*. London 1627, p. 146. ריריכט, מס' 923.

⁴¹ *Viaggi di Pietro della Valle, il pelegrino*. I. Bologna 1672, pp. 406–408, 424. ריריכט, מס' 947.

לאירופה. מאמצים שעשה בקאהיר, עזה ושכם לא עלו יפה; אך לבסוף השיג בדמשק את מבוקשו. להלן תרגום של קטעים מדבריו על נסיונותיו אלה ועל העדה השומרנית:

בשכם יושבים גם יהודים־שומרונים הנחשבים כופרים בעיני היהודים האחרים והנוכרים אפילו בברית החדשה. בפי הערבים הם מכונים בשם 'סמרי'... הם לא רצו לקבל מן היהודים אלא את ספרי־התורה... בספרים אחרים, הנביאים והכתובים שנתחברו לאחר־מכן, הם אינם מאמינים ואינם מקבלים אותם. הכוהנים שלהם מזרע אהרון... איש לא רצה לבוא עמם בברית־הנישואין ולהתערבב בדמם. כיום נמצאים ביניהם אחדים (אני ראיתי אחד בקאהיר), אשר יודעים בוודאות שהם מגזע זה, משום שלא התחתנו מעולם עם זרים. בכל מקום שהם נמצאים הם זוכים זבה, בזמנים קבועים, וממשיכים לנהל את כל הטקסים שהיו נערכים על ידם עוד בבית־המקדש, כנוהגם של השומרונים...

כיום, יש מעט מאוד מאותם שומרונים. העברים האחרים [היהודים] אומרים שעובדה קיומם של השומרונים עד היום היא בבחינת נס, לפי שאין מספרם מגיע, בכל עיר שבה הנו חיים, ליותר מעשר משפחות. אף־על־פי־כן יש שומרונים במצרים, בארץ־ישראל ובסוריה. מהם מפוזרים בערים שונות כפי שאני ראיתי, בקאהיר, בעזה, בשכם, בדמשק ובמקומות אחרים.

בכל מקום שמצאתי שומרונים, במיוחד בשכם, שכאן מרכזם העיקרי, כפי שאני יודע, עשיתי מאמץ רב כדי לראות ספר כלשהו מכתבי־הקודש שלהם ולרכוש אותו, אם רק יתאפשר לי הדבר. כי בין שאר המוזריות המאפיינות השומרונים... הם כותבים בלשון העברית בכתב שונה, והאותיות שונות מאוד מהאותיות העבריות. כתב זה להם עתיק מאוד, ובכתב זה השתמשו העברים תחילה לשימוש של חול... כיוון שבאות המרובעת הם משתמשים רק בכתבי־הקודש...

...האדון השגריר [הצרפתי, היושב בקושטא], יעץ לי עסק זה בחיבה גדולה, ואני... השקעתו בכך מאמץ רב. ידעתי שבקאהיר מצויים כאלה [ספרים שומרוניים], וניהלתי משא־ומתן כדי לקבלם בדרך כלשהי: על־ידי קנייה, או איזו שהיא תחבולה, ואם יהיה צורך אוכל אחר־כך לפצותם בנדיבות־לב. כי הם לא רצו לתת לי אותם מרצון טוב, ואני לא יכולתי לעשות דבר. בעזה נקבו מחיר בלי שנתנו לי לראותם [את הספרים]. הוא הדין בשכם, ולכן נסעתי בהרגשה רעה לעיר הזאת [דמשק]...

בדמשק היה לי עונג רב לראות בביתו של החכם שלהם ארבעה ספרי־תורה באותו כתב שומרוני. היו אלה ספרים עתיקים מאוד, כולם כתובים באותיות שומרוניות על עור של כבש. שלושה ספרים על טהרת הלשון העברית, והרביעי — עם תרגום בערבית, כי בלשון זו מדברים השומרונים היום. בקיצור, בהשתדלותו של המתורגמן היהודי שלי ובמעט כסף שהיה בידי, רכשתי שני ספרים. את הספר האחד, העשוי עור־כבש וכתוב באותיות עבריות עתיקות, רציתי לתת במתנה לשגריר הצרפתי בקונסטנטינופול [קושטא]. את הספר השני, הכתוב על נייר, באותיות שומרוניות וגם בשפה המיוחדת השומרנית, שהיא בליל של עברית וארמית (שפה מזרחה מאוד לדעתי, אך מיוחדת), רציתי להשאיר בידי. כי גם אם איני יכול להבינו לפי שעה, הרי הוא ישמש קישוט בספרייתי הקטנה עם שאר הספרים הזרים. ספר זה, שהוא בעל

ערך רב, יגרום לי שמחה רבה בגלל עתיקותו, בשל החידוש שבו ומשום תועלת הלימוד שאפשר להפיק ממנו, כפי שאמר האדון השגריר. כל מי שמבין עברית ויש לו גם ידיעות בארמית יוכל לקרוא בו ולהבינו. אני בטוח שספר מעין זה לא ימצא בכל איטליה וגם לא בספריית הוואתיקאן! יעצו לי להעניק במתנה ספר נדיר זה לספריית הוואתיקאן, אך דווקא בגלל נדירותו חשבתי להזיקו אצלי כל עוד אחיה. בוואתיקאן, בין כמות הספרים העצומה שבספרייה, רק למעטים תהיה אפשרות לגשת ולקרוא בו, והוא יישאר בלתי־ידוע, וכאילו קבור; אולם אם יישאר הספר אצלי, הוא יוצג תמיד לכל המעוניין בו ולכל מי שירצה ויוכל ללמוד ממנו. אני אדאג גם להדפסתו אם ימצא מישהו שידע לתרגמו ללאטינית. אם הספר לא יתורגם, כך נדמה לי, לא תהיה כל תועלת בהדפסתו.

ואמנם, שני החומשים השומרונים שהביא עמו פיאטרו דלה ואלה היו כתבי־היד השומרונים הראשונים שהגיעו לאירופה, ומבצע זה זיכה אותו בתהילה רבה.⁴² המלומד הצרפתי י' מורין (J. Morin) נעזר הן בעותק של השגריר והן בעותק של דלה ואלה בהכנת מהדורת החומש רב־הלושנות (Polyglott) הפריסאי שלו,⁴³ ובו נכלל לראשונה הנוסח השומרוני. נסיונות נוספים להשיג כתבי־יד נמשכו גם לאחר־מכן, ובראשית המאה הי"ט מציין דה סאסי (de Sacy) כי באירופה מצויים כבר חמישה־עשר או שישה־עשר עותקים כמעט שלמים של החומש השומרוני.

24. היינריך ראנצוב (Heinrich Rantzow).⁴⁴ אציל דני. בשנת 1623 ביקר בשכם והזכיר 'שומרונים רבים' שישבו בעיר.

25. אוג'ן רוג'ה (Eugène Roger).⁴⁵ נזיר פראנציסקאני צרפתי ששהה בארץ־ישראל בשנים 1630–1635 לערך. הוא מזכיר שומרונים בין תושבי שכם ועזה. לדבריו מקריבים השומרונים את קורבנותיהם 'בעיר שומרון', אך ברור כי כוונתו לשכם.

26. רוברט האנטינגטון (Robert Huntington).⁴⁶ כומר אנגלי, שישב בחלב. בשנת 1671 בא לשכם כדי להכיר את השומרונים ולכוון עמם קשרים. הוא מספר על ההפתעה הגדולה שגרם להם כשנוכחו לדעת שהוא קורא את הכתב שלהם. כדי לשדל אותם להחליף מכתבים עם

42 ראה, למשל: S. de Sacy, *Memoire sur l'etat actuel des Samaritains*. Paris 1812, pp. 14, 15; E. Robinson, *Palästina und die südlich angrenzenden Länder*, III, Halle 1842, pp. 352, 355

43 R. Simon, *Antiquitates Ecclesiae Orientalis*, London 1682, pp. 156–205

44 *Ritern H. Heinrich Rantzowen... Reise Buch auff Jerusalem...*, Kopenhagen 1669, p. 28
977

45 Eugène Roger, *La Terre Sainte*, Paris 1666, pp. 94, 95, 186

46 Silvester de Sacy, *Memoire sur l'etat actuel des Samaritains*, Paris 1812, pp. 16–23
הראשון עם השומרונים נוצר למעשה עוד במאה הט"ז על־ידי המלומד יוליוס סקליגר (Julius Scaliger). מכתבים מדי שומרונים נשלחו אליו בתשובה לפנייתו הן מקאהיר והן משכם, בשנת 1589. הם תורגמו על־ידי י' מורין ללאטינית ופורסמו במסגרת עבודתו של סימון הנוכרת לעיל, הערה 43.

אוניברסיטת אוקספורד, הוא סיפר להם שבאנגליה חיים שומרונים. ואמנם, הוא הצליח לשכנעם, והשומרונים החלו בחליפת-מכתבים קצרה בערבית ובעברית, שבה הם תיארו את עקרונות דתם. בשנות השמונים של המאה הי"ז נערכה חליפת-מכתבים דומה בין השומרונים ומלומד גרמני: יוב לדולף (Job Ludolf), בעזרתו של יהודי בשם יעקב לוי מחברון, שהעביר את מכתבו הראשון של לדולף אל השומרונים בשכם. גם חליפת-מכתבים זו עניינה בעקרונות הדת של השומרונים.

27. מיכאל נאו (Michael Nau), יסודי צרפתי. הוא ביקר בשכם בשנת 1674 ומוסר כי—

יש בה יהודים-שומרונים אחדים השנואים על היהודים האחרים ומקוללים על ידם. אומרים כי הם סוגדים ליונים, אך איני בטוח בכך: משהו שהכיר שומרוני אמר לי כי הם מתפללים מספרים הדומים לאלה של היהודים, והם מכינים את מאכליהם ואופים את הלחם שלהם בנפרד. אין הם אוכלים דבר שהכינו נוצרים או מוסלמים והם אף לא נוגעים במאכלינו כאלה.

28. ג'יאובאני באפטיסטה דה בורגו (Giovanni Baptista de Borgo), 48. נזיר איטלקי, שעמד בראש מנזר באירלנד. ביקר בארץ-ישראל בשנת 1679. בדבריו על העדות השונות הוא מוסר: 'מספרם של השומרונים גדול באלכסנדריה ובקאהיר. הם מאמינים רק בחורה ולא בשאר ספרי התנ"ך'. בקטע אחר הוא כותב: 'עברנו בסמוך לעיר, צפת שמה, והיא מיושבת יהודים, קראים ושומרונים, השנואים על היהודים הרבניים יותר מהנוצרים'. הידיעות השונות על קיום עדת קראים בצפת בטעות יסודם, ולפיכך אין אולי לייחס משמעות רבה לידיעה על השומרונים בצפת; המחבר מעיד על עצמו שלא נכנס לתוך העיר, אלא עבר במרחק-מה ממנה כדי להשתמש מתשלום כופר. יש אפוא להתייחס לידיעה זו כאל שמועה.

29. היינריך מיריקה (Henrich Myrike), 49. כומר פרוטסטנטי גרמני, שביקר בארץ-ישראל בשנת 1683. בדבריו הוא מספר:

מצאתי בשכם יהודים-שומרונים — זו עדה מפוזרת בדלילות בכל ערי סוריה; אינני סבור שבמקום אחד יושבים יחד יותר מעשרים משפחות, להוציא את קאהיר ואת דמשק. בעיני היהודים האחרים קיומם של השומרונים הוא בבחינת נס, אך הם אויביהם ואינם רוצים לקשור עמם קשרים. השומרונים החיים היום מאמינים רק בחמשת ספרי-התורה ולא בשאר הספרים שבכתב-הקודש... נאמר לי כי המשפחות השומרוניות עורכות ביחד את תפילותיהן בדירה קטנה, ושם הן מתפללות יחד. השומרונים החיים היום שונים מן השומרונים של ימי-קדם, הם בורים ואין ביניהם מלומדים. עשיתי כמיטב יכולתי כדי לברר אם יש עדין ספרים הכתובים בכתב השומרוני... אך לא מצאתי.

47 Michael Nau, *Voyage Nouveau de la Terre-Sainte*, Paris 1726, p. 529. ריריכט, מס' 1138.

48 *Viaggio di Cinque Anni in Asia, Africa, et Europa del Turco*, di Giovanni Baptista de Borgo, abate Clarense, Milano 1686, pp. 260, 479. ריריכט, מס' 1180.

49 Heinrich Myrike, *Reyse nach Jerusalem*, Itzstein 1720, pp. 103–105. ריריכט, מס' 1200.

אין לייחס חשיבות רבה לדבריו על השומרונים בדמשק ובקאהיר, מאחר שדיעה זו נמסרה לו על-ידי שומרונים שכם, שהשתדלו בדרך-כלל ליצור את הרושם ששומרונים רבים חיים גם במקומות אחרים. לפי מקורות אחרים, נתבטלה הקהילה בדמשק, למשל עוד בראשית המאה ה-17.⁵⁰

30. מיפקד תורכי מסוף המאה ה-17.⁵¹ בשנת 1690/1 נערך מטעם השלטון התורכי מיפקד של משלמי המסים מבני המיעוטים הלא-מוסלמים ונרשמו בו 26 ראשי בתי-אב שומרונים בשכם ו-8 בעזה, המרמזים על אוכלוסייה כוללת של כ-170 שומרונים בארץ-ישראל.

31. הנרי מונדרל (Henry Maundrell).⁵² כומר אנגלי ששירת בחלב, משם יצא בשנת 1697 לביקור בארץ-ישראל. הוא כתב:

קבוצתנו השתתה זמן קצר בשכם, והיתה לי הזדמנות לבקר את הכוהן הגדול של השומרונים ולשוחח עמו... על קשיים מסוימים בתומש, כפי שהמליץ לפני המלומד יוב להולף [ראה לעיל], כשעברתי בגרמניה וביקרתיו בפראנקפורט; לגבי ההבדל בין ספר דברים העברי והשומרוני, פרק כז, פסוק ד.⁵³ הכוהן הגדול השומרוני טען לפני כי היהודים לא רצו להכיר בהרגריזים כמקום האמיתי שבו בחר אלוהים כמקום של פולחן והקרבת קורבנות. לכן שינו את הכתוב, וכתבו 'הר-עיבל' במקום 'הר-גריזים', משום שהשומרונים עורכים את פולחנם על הר זה. ולאישור דבריו הוא הגדיש כי הר-עיבל, לפי ספר דברים יא כט,⁵⁴ הוא הר-הקללה, וגם לפי טבעו הוא מקום לא-נעים. אך לעומת זאת, לפי אותו פסוק הר-הגריזים הוא הר-הברכה, לפי קביעתו של אלוהים ולפי טבע ההר עצמו, בהיותו יפה ופורה. ומכאן הראיה, לדעתו, שהרגריזים הוא ההר האמיתי המוזכר בדברים כז ד — ולא כפי שכתבו עליו היהודים, הר-עיבל.

ראינו שיש בדבריו שמץ של אמת ממה שסיפר על טבעם של שני הרים אלה; שני ההרים אין בהם כדי לעורר התפעלות, אך כשעוברים ביניהם, הר-גריזים פורה יותר מהר-עיבל. ייתכן כי הסיבה לכך היא שהרגריזים פונה צפונה והוא מוגן יותר מחום השמש; לעומתו הר-עיבל פונה דרומה והשמש מכה בו, על כן הוא יבש ופורה פחות. לזי יכול היה הכוהן השומרוני להצביע על אחדות מן האבנים הגדולות שאלוהים ציווה על יהושע להקימן ואילו הן היו קיימות גם היום על הר-גריזים, ייתכן כי הסוגיה היתה מוצאת את פתרונה לפי רוחו... הכוהן הראה לי עותק של החומש השומרוני, אך לא היה מוכן למכור לי אותו בשום מחיר. היה

50 בן-צבי (לעיל, הערה 2), עמ' 32, 137.

51 א' הד. 'יהודי ארץ ישראל בסוף המאה ה-17', ירושלים — מחקרי א"י, א (תשי"ג), עמ' קעו.

52 Henry Maundrell, *A Journey from Aleppo to Jerusalem at Eastern A.D. 1697*, Oxford 1714, pp. 60-62. ריריכט, מס' 1235.

53 'והיה בעברכם את הירדן תקימו את האבנים האלה אשר אנכי מצוה אתכם היום בהר עיבל ושדת אותם בשיד', דברים יז ד.

54 'כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר אשר אתה בא שמה לרשתה ונתתה את הברכה על הר גריזים ואת הקללה על הר עיבל', דברים יא כט.

ברשותו גם תדפיס של החומש האנגלי, שיצא במקביל בכמה שפות (פוליגלוט), ונראה היה שהוא מייחס לו אותה חשיבות כמו לכתב-היד המקורי.

זוהי ידיעה ראשונה העומדת לרשותנו על דרשיה שהתנהל בין נוסע נוצרי והכוהן הגדול השומרונים. מעניינת, אם כן, עדותו של מונדרל על העמדה השומרנית המסורתית על ההבדלים שבין דתם ודת היהודים.

32. אנטואן מוריסון (Antoine Morison).⁵⁵ איש כנסייה צרפתי, שביקר בשכם בשנת 1698. הוא מספר:

כל התושבים מוסלמים... פרט לחמש או שש משפחות יהודיות-שומרניות שהמשיכו בקיומן כאן. מתורגמן של הקונסול [הצרפתי] בצידון... הביא אותנו לביתו של אחד היהודים-השומרונים האלה בשכם, שנראה לי כאיש עשיר למדי. יש לו לאיש זה מספר ילדים מספיק כדי לחזק שוב את העדה המסכנה. הוא סיפר... כי על אף מלחמות, מהפיכות וצרות, בהן ייסר אלהים את תושבי שומרון... לא נמחקה דתם בשכם אפילו פעם אחת, והוא מקווה שכל עוד הר-גריזים קיים ימשיכו המאמינים באלוהים לחיות כאן... לא נשלל ממנו ומבני-עדתו האושר לעלות לעתים קרובות אל הר קדוש זה ולהתפלל עליו, ולייחל להידושו של מקדשם הקדוש...

קיומה של משפחה גדולה במיוחד, כפי שמזכיר מוריסון, מרמזת אולי שילודה גבוהה היתה בין הגורמים שהבטיחו את המשך קיומה של העדה השומרנית. כן מעניינת הידיעה על מעמדו הכלכלי האיתן של השומרונים אצלו ביקר, שאולי יכול לרמוז גם על מעמדם של משפחות שומרונים אחרות בשכם. לעומת זאת, מספרן של המשפחות השומרניות, 'חמש או שש', כדבריו, אינו מתאים לתוצאות המפקד התורכי של שנת 1690/1.

33. אגידיוס ואן אגמונט ויוהן היימאן (J. Aegidius van Egmont; John Heymann).⁵⁶ ואן אגמונט היה ציר הולנד בממלכת נאפולי, והיימן היה פרופיסור לשפות שמיות באוניברסיטת ליידן. היימן ביקר בארצות-המזרח בשנים 1700–1709, וואן אגמונט — בשנים 1720–1723. תיאורי מסעותיהם נדפסו בספר אחד, וברוב המקרים אין לדעת מי משניהם אחראי לקטע זה או אחר. משום כך גם לא ברור לאילו שנים מתייחס קטע מסוים. בכותבם על העדות בירושלים הם מוסרים:

Antoine A. Morison, *Relation Historique d'un voyage nouvellement fait au Mont de Sinai et a* 55
Jerusalem, Toul 1704, pp. 234, 235. ריריכט, מס' 1237.

56 *Travels through Part of Europe, Asia Minor... Syria, Palestine, Egypt, Mount Sinai etc.... by the Honourable J. Aegidius van Egmont, Envoy Extraordinary from the United Provinces to the Court of Naples, and John Heymann, Professor of the Oriental languages in the University of Leyden, I.* London 1759. p. 390. ריריכט, מס' 1282.

נוסף על שלוש עדות אלו יש בארץ-ישראל עדה רביעית, אף היא של יהודים, כוונתנו לשומרונים, שהם אויבים גדולים של העדות האחרות. לעתים קרובות ניסו השומרונים להשיג באמצעות שוחד רשות להשתקע בירושלים ולמטרה זו השקיעו חמש-מאות 'כיסים'.⁵⁷ אך היהודים הכשילו עד כה את מאמציהם של השומרונים, בהשתמשם בכסף ובתחבולות.

לא ידוע לנו משום מקור אחר על מאמצים אלה של השומרונים. אך כפי שנראה להלן, מסתבר מדברי קארסטן ניבור כי סופם שהצליחו.

34. שארל סנט מור (Charles Saint Maure).⁵⁸ נוסע צרפתי שביקר בשכם בשנת 1721 ונפגש שם עם הכהן הגדול השומרוני. באמצעות מתורגמן הציג לכוהן שאלות על הדת השומרונית. התשובות שקיבל דומות לאלו שניתנו להנרי מוגרל, אך הן נמסרו בספרו בפחות פירוט. הכהן הגדול הראה לו העתק ישן של החומש השומרוני.

35. אנגליקוס מאריה מילר (Angelicus Maria Myller).⁵⁹ כומר מבוהמיה, שביקר בארץ-ישראל בשנת 1726. הוא הפליג לאורך החוף, מיפו לאל-עריש, ושמע על 'שומרונים אחדים' היושבים בעזה. לדבריו, השומרונים מונים בעזה, בדמשק ובקאהיר ביחד לא יותר ממאתיים משפחות (מספר מוגזם לדעתנו). את שכם אין הוא מזכיר כלל. הוא סוקר בקצרה גם את עקרונות הדת השומרונית. כיוון שהביא בספרו נתונים ללא ביקורת יש להתייחס בזהירות לדבריו; הוא הדין במיוחד בעניין השומרונים, לפי שהוא לא פגש אותם ודבריו מושתתים על שמועה.

36. ג'ורג' תומפסון (George Thompson).⁶⁰ נוסע אנגלי, שביקר בשכם בשנת 1734. הוא מוסר: 'זהו כעת מקום-מושבם העיקרי של השומרונים. יש להם פה בית-כנסת קטן, והם עורכים בו את תפילותיהם...'

37. סטאפן שולץ (Stephan Schultz).⁶¹ מיסיונר גרמני. בשנת 1754 שהה בעכו לרגל מחלת חברו, ומשם הוא מוסר על שיחה שקיים עם ידידים אירופאים הגרים במקום:

- 57 'purses' בתרגום האנגלי בו השתמשנו. purse אחת שווה ל-500 פיאסטרים.
- 58 Charles de Sainte-Maure, *Nouveau voyage de Grece, d'Egypte, de Palestine, d'Italie, de Suisse...* La Haye 1724, pp. 139, 140. ריריכט, מס' 1348.
- 59 *Peregrinus in Jerusalem. Worinnen P. Angelicus Maria Myller, Ordens der Diener Unserer lieben Frauen Böhmischer Provinz, Seine Fünff mit Gottes Geleit in Europa, Asia und Africa glücklich zurückgelegte Haupt-Reisen... unverhalten an Tag geibt*, II, Wien 1735, pp. 287, 288. ריריכט, מס' 1363.
- 60 Charles Thompson, *Travels through Turkey in Asia, the Holy Land, Arabia, Egypt...* I, London 1746, p. 243. ריריכט, מס' 1380. הובע טפק אם נוסע זה אמנם ביקר בארצות עליהן הוא מספר, ראה: M.A. Hachicho, *English Travel Books about the Arab Near East in the Eighteenth Century*, Leiden 1965, p. 45.
- 61 *Die Leitungen des Höchsten nach seinem Rath auf den Reisen durch Europa, Asia und Africa, aus eigener Erfahrung beschrieben...* von M. Stephanus Schultz, V, Halle 1775, p. 233. ריריכט, מס' 1452.

בערב התחלנו לדבר על שומרון, ונאמר לי שחיים שם עדיין שומרונים אחדים. מספרם אינו עולה על שתיים-עשרה משפחות, ופרנסתם בעבודת לבלרות שהם עושים אצל המוסלמים. ברשותם חמישה חומשי תורה, אותם הם קוראים לפני העדה בבית-הכנסת. אך ידידי לא ידעו לומר לי אם ספרי-התורה כתובים עברית או שומרנית. על ספרי-התורה מציבים היהודים כתר-כסף, ואילו השומרונים שמים עליו יונים עשויים כסף. הם חוגגים את השבת בדומה ליהודים; ביום שישי בערב הם מדליקים אש ושומרים עליה במשך כל יום השבת עד לצאתה (וכך אין להם צורך להדליק אש במשך כל היום). בשבת אין הם נוגעים בדבר כלשהו, ואפילו אינם חוגגים חגורה, לבל יתחייבו לעמול בחגירתה או בפתיחתה.

העיר ששולץ מדבר בה היא ללא ספק שכס. ציונו שהשומרונים עוסקים בבלרות למען שליטיה המוסלמים של העיר מזכיר את מה שסיפר הנרי דה באובו על השומרונים היושבים בעיר עזה.

38. וילהלם אלברט באכיאהן (Wilhelm Albert Bachiene)⁶² גיאוגראף הולנדי. הוא לא ביקר בארץ-ישראל, אך בספרו על ארץ-ישראל, שיצא לראשונה לאור בשנים 1757-1768, הוא כותב:

עד היום חיים שומרונים בארץ-ישראל. עתה קוראים להם סמריס [Semreis]. מוצאים אותם לא רק בשכס ובסביבתה, אלא גם בקאהיר, בדמשק ובמקומות אחרים. הם עורכים את פולחנם בציבור, בכנסייה הקטנה על ראש הר-גריזים, במיוחד בזמנים מסוימים שבהם נאספים השומרונים מכל המקומות אל ההר. אין אמת בעלילה שהם סוגדים ליונה או לעגל — אלה הן השמצות מפי יהודים. לנוסעים אחדים היתה הזדמנות לשוחח עם הכהן הגדול שלהם הטוען שהוא נצר לשושלת יוחסין ממנשה, בנו של הכהן הגדול יהודיע, היושב תמיד בשכס.

באכיאן סוקר את נסיונותיהם של מלומדים אירופאים, החל מסוף המאה ה־17, לקשור קשרים עם השומרונים. הוא מזכיר רק את ספרו של הנרי מונדרל, אך לא את המקורות האחרים שמהם ליקט את ידיעותיו. לשם כתיבת ספרו הוא השתמש בדרך-כלל בידיעות שליקט מספרי הנוסעים, אך הוא הוסיף גם ידיעות מעיתונות התקופה, שלא הגיעו אלינו ברובן. נראה שידעותיו על הקהילות בקאהיר ובדמשק מיושנות, ולא היו למעשה קיימות יותר בזמנו. בכתבי גיאוגראפים אחרים שביקרו בארץ-ישראל יש עדויות נוספות על השומרונים, אך אין הם מחדשים דבר.⁶³

39. קארסטן נייבוור (Carsten Niebuhr)⁶⁴ חוקר בעל מוניטין של חצי-האי ערב. בשנת 1766, בעת ביקורו בארץ-ישראל, הוא מספר על שומרונים היושבים ביפו. הוא מספר גם כי שומרונים אחדים מתגוררים בירושלים.

62 Wilhelm Albert Bachiene, *Historische und geographische Beschreibung von Palästina*, part B, vol. III, Cleve 1773, pp. 305, 306. ריריכט, מס' 1464.

63 למשל: בנטינג (Bünting), לייטפוט (Lightfoot), קלמט (Calmet), ובישינג (Büsching).

64 Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien*, III, Hamburg 1837, pp. 39, 63. ריריכט, מס' 1484.

40. אולריך יאספאר זצן (Ulrich Jaspar Seetzen).⁶⁵ גרמני, מחשובי הנוסעים בארץ-ישראל ובעבר-הירדן המזרחי. בשנת 1806 הוא מספר על מאתיים שומרונים החיים בשכם, ועל שניים ביפו וכן על אלה שישבו בעבר גם בעזה ובג'נין. הוא מתאר גם את לבושם. מפתיעה הדיעה על יישוב שומרונים בג'נין. אמנם, אין הוא נוקב בתאריך מדויק לשיבתם שם, אך ידוע לנו שהיה יישוב יהודי בג'נין במאות ה"ז וה"ז.⁶⁶ י' בן-צבי העיר בזמנו שעל-פי רוב מתגוררים שומרונים במקום בו נמצא יישוב של יהודים, ולפיכך לא מן הנמנע שגם בג'נין היה יישוב שומרוני.

41. סילבסטר דה סאסי (Silvestre de Sacy).⁶⁷ מורחן צרפתי, המספר בספרו על התכתבות שניהל בשנת 1808 עם הכוהן הגדול השומרוני בשכם, שלמה בן טביה.⁶⁸ הכוהן דיווח לסאסי בהרחבה על מנהגי השומרונים, על דתם ועל לבושם ואף מוסר כי יש שומרונים רק בשכם וביפו, ומספרם הכולל מגיע למאתיים נפש, שהם שלוש משפחות. בעבר היו, לדבריו, שומרונים גם במצרים, בדמשק ובעזה. הוא מספר גם שהשומרונים מתגוררים בשכם ב'רחוב הירוק'.

*

בספרים אלה של נוסעים נוצרים ממערב-אירופה מוצאים אנו, כאמור, ידיעות על השומרונים בתקופות בהן חסר לנו מידע ממקורות אחרים. ספרים אלה כוללים ידיעות חשובות על דתם, על אמונותיהם, על מנהגיהם, על מקצועותיהם, וכן על לבושם ומצבם הכלכלי. אך עיקר חשיבותם הוא בשני נושאים: (א) יש בהם נתונים על מספרי אוכלוסין — הן כסיכומים כלליים, הן בפירוט לפי מקומות-מושבם; (ב) יש בהם ציוני מקומות בהם ישבו שומרונים, ביניהם שלא נודעו ממקורות אחרים, כמו סבסטיה, ג'נין וירושלים. להלן נרכזו נתונים אלה בטבלה מסכמת.

- Ulrich Jaspar Seetzens Reisen durch Syrien, Palestina, Phönicien....* II. Berlin 1854–1859, pp. 177–182. ריריכט, מס' 1615.
- 66 'מקורות שנוכרו בנדון אצל ברסלבסקי (לעיל, הערה 9), עמ' 171, 172, ניתן להוסיף עתה גם פסקה מאשרת משנת 1652, שמצאנו בספר המסע של גבריאל ברמונד (Gabriel Bremond), עמ' 211 של מהדורת 1679 (ריריכט, מס' 1134).
- 67 Silvestre de Sacy, *Memoire sur l'etat actuel des Samaritains*, Paris 1812, pp. 66, 67 (אינו נכלל בריריכט).
- 68 ראה עליו: בן-צבי (לעיל, הערה 2), ירושלים תש"ל, עמ' 36.

מס' תרומה	שם התרומה	סכום (₪)	שנת התרומה	מצב	מחזוריות	אחריות	תאריך	מס' תרומה	שם התרומה	סכום (₪)
1604	פרנסוא דה ברנס	1604	15					1604	פרנסוא דה ברנס	1604
1604	הנרי דה באובו	1604	15					1604	הנרי דה באובו	1604
1611	ג'ורג' סוריס	1611	X					1611	ג'ורג' סוריס	1611
1616	פיאטר דלה נאלה	1616	X					1616	פיאטר דלה נאלה	1616
1623	היינריך ראנצוב	1623	X					1623	היינריך ראנצוב	1623
1630/5	אוג'ין-רוג'יה	1630/5	X					1630/5	אוג'ין-רוג'יה	1630/5
1641	שמאל בן דוד הקראי	1641	X					1641	שמאל בן דוד הקראי	1641
1671	רוברט האטנונטון	1671	X					1671	רוברט האטנונטון	1671
1674	מיכאל נאו	1674	X					1674	מיכאל נאו	1674
1679	ג'יאובאני באפטיסטה	1679	X					1679	ג'יאובאני באפטיסטה	1679
1684	דה בורגו	1684	X					1684	דה בורגו	1684
1684	היינריך מיריקה	1684	X					1684	היינריך מיריקה	1684
1690/1	[מפיץ תורכיין]	1690/1	8		26			1690/1	[מפיץ תורכיין]	1690/1
1697	הנרי מונרל	1697	X					1697	הנרי מונרל	1697
1698	אנטואן מוריסון	1698	6-5		משפחות			1698	אנטואן מוריסון	1698
1700-23	אנידוס ואן אנונט	1700-23	X					1700-23	אנידוס ואן אנונט	1700-23
1721	שאול סנט מור	1721	X					1721	שאול סנט מור	1721
1726	אנגליקוס מאריה מילך	1726	X					1726	אנגליקוס מאריה מילך	1726
1734	ג'ורג' תומסון	1734	X					1734	ג'ורג' תומסון	1734
1754	סמפאן שולין	1754	12					1754	סמפאן שולין	1754
1757	וילהלם אלברט באטיאן	1757	X					1757	וילהלם אלברט באטיאן	1757
1766	קארסטן ניכור	1766	200		בעבר			1766	קארסטן ניכור	1766
1806	אולריך יאספאר וצן	1806	נמשות		נמשות			1806	אולריך יאספאר וצן	1806
1808	סילבסטור דה סאסי	1808	30		בעבר			1808	סילבסטור דה סאסי	1808
250	בתי"אב	250	4	X				250	בתי"אב	250
			10	X						
			15	X						
			20	X						
			25	X						
			30	X						
			35	X						
			40	X						
			45	X						
			50	X						
			55	X						
			60	X						
			65	X						
			70	X						
			75	X						
			80	X						
			85	X						
			90	X						
			95	X						
			100	X						
			105	X						
			110	X						
			115	X						
			120	X						
			125	X						
			130	X						
			135	X						
			140	X						
			145	X						
			150	X						
			155	X						
			160	X						
			165	X						
			170	X						
			175	X						
			180	X						
			185	X						
			190	X						
			195	X						
			200	X						
			205	X						
			210	X						
			215	X						
			220	X						
			225	X						
			230	X						
			235	X						
			240	X						
			245	X						
			250	X						

שנה	הנוסח היישוב	שכר	עוה	סכסיה צפת	נינון ירושלים	יפו	אשקלון	קיסריה	דמשק	קאהיר	אלכסנדריה	סך-הכל	שומרונים
1174	בנימין מתחלה	1,000					300	200	400			1,000	נפשות
1320	אל-דימשקי	X								X			
1333	וילהלם פון בולדנסלה												
1347	ניקול פוויבונסי		X										
1384	סימנה סיגולי									X			
1395	דיאנגליר	X											
1421	גילברט דה לאוני	X											
1432	כרטיאנו דה לה ברקויר		X										
1473	האלמוני מקוריה												
1480/5	פראנציסקו סוריאו	X											
1481	משולם מוולטרה									50	בתי-אב		
1483	פאול וולטר מנוגלינגס		X										
1488	עובדיה מברטנורא									50	בתי-אב		
1493	כרטיאן קבטיק	X											
1522	משה באסולה	X							X				
1525/6	[מיפקד חורכין]		25										
			בתי-אב										
1533/5	[מיפקד חורכין]		15										
			בתי-אב										
1535	ניום פוסטל	X											
1548/9	[מיפקד חורכין]		18										
			בתי-אב										
			24										
			בתי-אב										
			1										
			רווק										
			2										
			רווקים										
			18										
			בתי-אב										
1553/4	[מיפקד חורכין]												
			בתי-אב										
1565	פאנטליאון ד'אביו	X							X				
1568	לודוויג פון ראותר	X	X						X				
			בתי-אב										
1583	ניקולאי כריסטוף ראויזיביל	X											
1596/7	[מיפקד חורכין]		15										
			בתי-אב										
			20										
			בתי-אב										
			5										
			בתי-אב										
1596	יוהאן ואן קוטוויק	X											

מחנה מ-1,000 נפשות